

ОСВІТА ЛЮДЕЙ ТРЕТЬОГО ВІКУ У США: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Глобальною проблемою ХХІ ст. є стрімке старіння населення, що створює суспільству багато викликів політичного, економічного та соціального характеру. Одне з основних завдань суспільства – забезпечення соціальної адаптації та інтеграції людей похилого віку, збереження людського потенціалу. Теоретичні і практичні дослідження доводять, що освіта у третьому віці – ефективний адаптаційний механізм, спосіб подальшого розвитку і самореалізації особистості. У статті проаналізовано провідні ідеї та набутки освітньої геронтології США, узагальнено головні результати вивчення проблеми навчання осіб третього / похилого віку, визначено пріоритетні напрями розвитку освіти людей третього віку в Україні.

Ключові слова: освіта людей третього віку, освіта упродовж життя, освітня геронтологія, старший дорослий учень.

Rapidly ageing population, which is one of the global challenges of the XXI century, creates many challenges in political, economic and social life. One of the main objectives of society is providing social adaptation and integration of older adults and the elderly in order to preserve of human potential. Theoretical and practical studies show that education in later life can be an effective adaptive mechanism for further personal growth and social development as well. The article analyses leading ideas and achievements of educational gerontology in the USA; synthesis of the main results of the study on older adult education, and highlights some ideas of US general experience in older adult education for their prospective application in Ukraine.

Key words: older adult education, lifelong learning, educational gerontology, older learner.

Зростаюча увага дослідників до проблем життєдіяльності людини третього / похилого віку в суспільстві призвела до глибокого вивчення різних факторів соціального розвитку особистості, серед яких особливий інтерес викликала освіта. У цьому контексті вивчення досвіду Сполучених Штатів щодо формування і розвитку освіти людей похилого віку викликає значний інтерес з метою всебічного осмислення і творчого використання його позитивних ідей, оскільки у США освіта й соціальне забезпечення є пріоритетними напрямками державної політики; освіта людей третього / похилого віку представлена вагомими педагогічними досягненнями та мережею добре розвинених інституцій зі сформованими суспільними традиціями; освітня геронтологія ґрунтується на високоякісних результатах теоретичних та емпіричних досліджень, дієвість яких доведена світовим визнанням і практичною реалізацією.

В Україні особлива значущість освіти людей третього / похилого віку зумовлена переходом від концепції «освіта на все життя» до концепції «освіта впродовж життя», що є характерною особливістю системи освіти в інформаційному суспільстві, для якого стає необхідністю забезпечити цій зростаючій віковій групі адаптацію до швидких економічних та соціальних змін, сприяти подоланню проблем соціальної ізоляції.

Аналіз наукової літератури з питань освітньої геронтології засвідчив, що впродовж останнього десятиріччя активно здійснювалися порівняльно-педагогічні дослідження розвитку освіти людей третього / похилого віку в найбільш розвинених країнах світу – США, Канади, Австралії, Великобританії, Німеччини, Франції, Італії та ін. Досліджувалися загальні проблеми навчання і виховання у пост-пенсійній фазі життя людини, різні аспекти освітньої політики, тенденції розвитку освіти людей похилого / третього віку та її моделей та ін. У контексті нашого дослідження значний інтерес становлять праці науковців з проблем:

– освіти впродовж життя: Є. Брадї (E. Brady) [6], Р. Хавїгхарст (R. Navigharst) [16], Е. Мідвінтер (E. Midwinter) [28], П. Шеа (P. Shea) [36], М. Тідмарш (M. Tidmarsh) [36], І. Товнхенд (I. Townshend) [39], Д. Трейбіг (D. Treybig) [40] та ін.;

– впливу демографічних факторів на розвиток концепції освіти впродовж життя: В. Коль (W. Cole) [9], Д. Харіс (D. Harris) [9], Д. Кейт (J. Keith) [26], П. Ласлет (P. Laslett) [27], Г. Маккласкі (H. McClasky) [29] та ін.

– концептуальних засад освіти людей похилого / третього віку: С. Басс (S. Bass) [3], П. Джарвіс (P. Jarvis) [24], Р. Гарісон (R. Harrison) [20], Ф. Гленденнінг (F. Glendenning) [14], П. Ласлетт (P. Laslett) [27], Г. Мак-Класки (H. McClusky) [29], Д. Петерсон (D. Peterson) [34] та ін.;

– моделі, форм та особливостей навчання людей похилого віку: М. Брадї (M. Brady) [6], Б. Грумбрідж (B. Groombridge) [15], Р. Хаймстр (R. Hiemstra) [18], [19], Д. Джеймса, Ф. Гібсона, Г. Маколі (D. James, F. Gibson, G. McAley) [23] та ін.

Одним з пріоритетних напрямів державної політики Сполучених Штатів є розвиток освіти впродовж життя: для досягнення соціально-економічного благополуччя в умовах науково-технічного прогресу та зміни технологій, швидкого накопичення нових знань та модернізації організації виробництва виникає необхідність адаптації не тільки дорослих, але й людей третього / похилого віку («старших дорослих») і зокрема тих, хто виходить на пенсію. Людина повинна бути достатньо розвиненою в культурному, етичному, психологічному плані, проявляти суспільну активність. Одним з дієвих способів досягнення цієї мети вважають систематичне навчання. Однак, якщо в освіті дорослих увага акцентується на розширенні знань, удосконаленні наявних і набутті нових професійних навичок, що є вимогою прогресу в науці та швидкої зміни технологій, то освіту людей третього / похилого віку пов'язують, насамперед, з проблемою адаптації та соціалізації осіб, які виходять на пенсію.

На підставі аналізу демографічної ситуації у США кінця XX – початку XXI ст. можна констатувати, що пост-пенсійний період життя людини характерний «більшою тривалістю і демократичністю, надаючи мільйонам звичайних громадян ширший вибір можливостей у похилому віці, ніж про який вони коли-небудь мріяли» [28, с. 217]. Вивчаючи соціальний розвиток постіндустріальних суспільств Великобританії і США, британський соціолог П. Ласлетт (1991) дійшов висновку, що покоління людей пенсійного віку кінця 1990-х – початку 2000-х рр. характеризується прийнятною мірою соціального достатку: воно володіє вільним часом, хорошим здоров'ям і належним фінансовим забезпеченням, щоб мати можливість визначати вид своєї діяльності у тривалій активній стадії життя – «третьому віці» [27]. В результаті мільйони людей похилого віку сьогодні є активними учасниками дозвілля, туризму, спорту і рекреації. Також суттєво зросла кількість осіб похилого віку з вищою освітою, а, зважаючи на те, що наявність попередньої освіти є головною детермінантою, яка визначає потреби старшої людини в подальшому навчанні [37], ця вікова категорія складає значну частину для системи безперервної освіти. За результатами Національного освітнього статистичного дослідження у США встановлено, що з 1970 р. частка осіб від 55 років, які беруть участь в освітніх програмах, значно збільшилася; протягом 1990-х рр. відсоток людей віком 66-74, які були учасниками принаймні однієї програми для «старших дорослих», зріс більш, як удвічі – з 8,4% у 1991 р. до 19,9% у 1999 р. [30].

Аналіз наукових праць у галузі соціальної та освітньої геронтології доводить, що теоретичне обґрунтування освіти людей похилого віку здійснювалося у контексті освіти дорослих, теорії активної старості і безперервної освіти, що відповідало тенденціям розвитку суспільства, які у другій половині XX ст. характеризуються загальними процесами прискорення соціально-економічних змін як у глобальному, так і в локальному масштабах. У США, як у найбільш розвиненій країні світу, ці зміни стосувалися насамперед економічної діяльності, нових технологій, характеру виробництва і праці, рівня знань і кваліфікацій, а також швидкої адаптації до них людей усіх вікових груп

і залученні якнайбільшої частини дорослого населення до людського капіталу. Тобто головна передумова розвитку освіти людей похилого віку детермінована трьома основними чинниками: економічним, демографічним і соціальним.

За висновком науковців, «демографічна революція» в питанні старіння населення Америки зростає з кожним днем [13, с. 481]. У багаторічному дослідженні Національного інституту старіння США зазначено, що «старіння населення і вихід на пенсію покоління «бебібумерів» можна вважати однією з найбільш трансформаційних демографічних змін у цій країні» [21]. Іншим безперечним аспектом старіння у Сполучених Штатах є не просто збільшення тривалості життя, а й покращення його якості у плані здоров'я, фізичної і розумової активності. У суспільстві спостерігається зростання частки осіб з вищим рівнем освіти серед старшого покоління американців, а найкращим прогностичним показником подальшої участі людини у навчальній діяльності є її освітній рівень – чим він вищий, тим більша ймовірність залучення особи до навчання [31]. Розвиток освіти людей третього / похилого віку у США необхідно розглядати у контексті розвитку концепцій «освіта дорослих», «безперервна освіта», «ціложиттєва освіта», що дає змогу простежити трансформацію підходів до вікової категорії людей похилого віку з огляду на збереження людського потенціалу, а також переосмислення ролі знань та інформації у суспільному розвитку, де людина похилого віку розглядається не як об'єкт, що потребує соціального забезпечення, а як активний член суспільства, складова його людського потенціалу.

Аналіз літератури з питань освітньої геронтології засвідчує, що головні завдання освіти людей третього / похилого віку у США формулюються відповідно до глобальних процесів економічного та соціального характеру. Освіта людей третього / похилого віку визначається, насамперед, як засіб самореалізації та самоствердження особистості, а також як засіб соціального захисту, адаптації та реадaptaції людини в умовах швидких економічних та суспільних перетворень, які вимагають постійного розширення і збагачення системи загальнолюдських і національних цінностей та ідеалів, що, відповідно,

може реалізовуватися тільки за умови збереження і розвитку людського потенціалу. Важливою передумовою розвитку освіти людей третього / похилого віку у США було створення у 1958 р. Американської асоціації пенсіонерів (на базі Національної асоціації вчителів-пенсіонерів) – «American Association of Retired Persons, AARP». Оскільки члени цієї організації розглядали похилий вік як позитивний період життя, головною метою AARP було визначено «забезпечити старшим американцям можливість вирішення своїх особистих проблем щодо самовизначення, рекреації, подорожей, медичного захисту і фінансової безпеки» [26, с. 101]. Дискусія, яка зав'язалася навколо цих питань, в результаті диктувала формування нових сфер для національних організацій з лобіювання інтересів людей похилого віку: транспортне обслуговування, житловий і готельний сервіс, освіта – створення «Інститутів ціложиттєвої освіти», журнали, теле- і радіопрограми, регіональні і національні конференції і т. ін. Є підстави вважати, що формування і діяльність такого роду організацій сприяла, по-перше, утвердженню ідеї позитивного (активного) старіння у суспільстві; по-друге, підтримці «самодостатності» (у психологічному і матеріальному плані) людей у пост-пенсійній фазі життя; по-третє, адаптації і самореалізації осіб похилого віку у суспільстві і, що важливо, поступовому сприйнятті суспільством літніх людей як активний його сегмент. Розвиток таких асоціацій як AARP заклало підвалини для створення і діяльності цілої низки нових, більш успішних організацій і проектів, зокрема й освітніх (Institutes for learning in Retirement, Lifelong Learning Institutes, Elderhostel), які реалізовували та захищали інтереси людей похилого віку. Суттєвим поштовхом до розвитку освіти людей похилого віку було обґрунтування в науковій літературі і поширення у суспільстві нового підходу до старості і старіння – як ціложиттєвого процесу, а не завершальної стадії життя людини; старіння – природній ціложиттєвий процес росту і розвитку кожної людини [4], [7], [9], [40].

Проблема освіти людей похилого віку як невід'ємної умови успішного старіння стала головною темою обговорення на федеральній конференції Білого

дому з проблем старіння в 1971 р. У доповіді Г. Маккласкі (Н. McClusky) було визначено п'ять навчальних потреб «старших дорослих»: потреба подолання труднощів, потреба впливу, потреба експресивна, контрибутивна і трансцендентна [29]. Освіту визнали «базовим правом» кожної людини, а Конгрес США закріпив право людей похилого віку здобувати освіту. Пізніше, у 1976 р. «Акт навчання упродовж життя» (Lifelong Learning Act) гарантував особам, старшим 65 років право на безоплатну вищу освіту за загальними програмами навчання. Вагомим кроком у формуванні теоретичних засад освіти людей похилого віку вважаємо 1976 р. – рік заснування у США окремого академічного видання «Освітня геронтологія» («Educational Gerontology»), яке стало однією з головних платформ оприлюднення результатів наукових досліджень і розвитку наукового дискурсу у сфері освіти людей похилого віку, що, відповідно, також вплинуло на виокремлення освіти людей похилого віку у самостійну галузь педагогічної науки – складову системи безперервної освіти. В інавгураційному номері цього журналу американський вчений Г. Муді (Н. Moody) визначив філософські передумови освітньої геронтології і чинники, що детермінують освіту у пізньому віці: а) відхилення – попереднє заперечення потреби освітніх можливостей людей похилого віку; б) адаптація – освіта спрямована на усунення «безцільності після пенсійного життя»; в) асиміляція – включення, залучення людей похилого віку в існуючі освітні програми; г) самоактуалізація – навчальна діяльність для старших може стати «часом усвідомленого розвитку» [32].

У 1976-80 рр. виникло кілька підходів до визначення освітньої геронтології і її предмета. Найбільш виразною була спроба Д. Петерсона (D. Peterson), який детермінував освітню геронтологію як «галузь вищої освіти і практики, що останнім часом розвивалася як співробітництво освіти дорослих і соціальної геронтології» [34]. Дещо пізніше Д. Петерсон додав, що ця дисципліна охоплює у своєму діапазоні навчання старіючих людей, осіб похилого віку, а також навчання фахівців у галузі проблем старіння. Очевидно, така думка виникла з розуміння необхідності організації і забезпечення формальної і неформальної

освіти людей похилого віку на державному рівні. В науковому обігу закріплюється поняття «старший дорослий» («older learner») як об'єкт і суб'єкт навчання у пізньому віці, розпочинається пошук оптимальних форм освітньої діяльності осіб похилого віку (Р. Хаймстра (R. Niemstra) «Навчання старшого дорослого», 1975, «Навчальні проекти для старших дорослих», 1976; Р. Хавігхарст (R. Navighurst) «Розвивальні завдання та освіта», 1972, «Освіта упродовж дорослого життя», 1972) [16], [17], [18], [19].

Значну увагу дослідники зосереджують на переосмисленні пенсійної фази життя людини. Суттєві зрушення помітні у зміні підходів до пенсії як періоду життя у соціально-структурній перспективі і як індивідуального процесу життєвого циклу людини. Пост-пенсійний сегмент життя розглядають не як фазу дегенерації, спаду, залежності і відлучення від суспільного життя, а як період зміни діяльності, трансформації соціальних і суспільних ролей людини і продовження активності, тобто «позитивне старіння» [30]. Основна увага наукових дискусій зосереджувалася на вирішенні проблем соціалізації пенсіонерів через залучення їх до різних видів діяльності, зокрема й навчальної, а також функціонування пенсійних резиденцій та спільнот.

Отже, 1960-70-ті рр. характерні формуванням наукової бази, яка уможлиблює теоретичне обґрунтування навчання людей похилого віку як важливого адаптивного і розвивального механізму соціалізації особистості у пост-пенсійному періоді її життя. Урядові та громадські ініціативи були достатньо прогресивними і суттєвими для подальшого розвитку освітньої геронтології як окремої галузі соціальної геронтології. Основними досягненнями зазначеного періоду вважаємо: а) трансформацію підходів до старості, старіння і людей похилого віку, які заклали базу для формування концепції активного і позитивного старіння; б) обґрунтування потреби навчання людей похилого віку як способу їх соціалізації і суспільної інтеграції; в) закріплення на законодавчому рівні права осіб похилого віку на здобуття вищої освіти, що відповідно, також дало поштовх для нових напрямів теоретичних та емпіричних досліджень у сфері педагогіки старіння і старості; г)

оформлення освіти людей похилого віку в самостійну галузь знань, підсистему соціальної геронтології; визначення дослідницького поля освітньої геронтології; д) переосмислення пост-пенсійної фази життя людини в напрямі позитивного і активного старіння в контексті теорії ціложиттєвого розвитку.

Середина 1970-х – 1980-ті роки – новий етап розвитку освіти людей третього / похилого віку у США – соціально-педагогічний. Головним набутком наукових досліджень у цей час є обґрунтування наукової систематизації педагогічних явищ та фактів у сфері освіти «старших дорослих», формування цілісного уявлення про підходи до організації освіти людей похилого віку, становлення педагогіки старіння і старості у тісному взаємозв'язку з концепцією освіти упродовж життя. На підставі аналізу академічної літератури з досліджуваної проблеми можемо стверджувати, що вивчення освіти людей похилого віку у педагогічному контексті розпочався в кінці 1970-х – на початку 1980-х рр. і здійснювалося через виявлення взаємозв'язків освіти людей похилого віку з іншими сферами суспільного життя, визначення об'єктивних соціальних чинників, які зумовлюють розвиток освіти осіб похилого віку на певних історичних етапах поступу суспільства. До цього часу особа похилого віку розглядалася у соціальній площині. Формування нового статусу освіти людей похилого віку – статусу соціального інституту суспільства – було зумовлено, насамперед, демографічними, технологічними і соціальними змінами в американському суспільстві. Сприйняття суспільством зміни професій протягом трудової кар'єри, як і зміни підходів до понять «пенсія» і «дозвілля», – важливі причини стрімкого розвитку освіти дорослих і людей похилого віку. Якщо раніше освіта була прерогативою молоді, а дозвілля в основному припадало на пост-пенсійну фазу життя, то за новою схемою періоди професійної діяльності людини, дозвілля та освіти часто тісно переплітаються упродовж життя, а пост-пенсійний сегмент життя розглядають як «час роботи, дозвілля та освіти» [30]. Важливо звернути увагу на те, що освіту визначають окремою компонентою серед основних видів діяльності людини у пост-пенсійній фазі життя, виражаючи цим не тільки право людей

похилого віку на освіту, як задекларовано «Актом освіти упродовж життя 1976 р.», а й важливим і навіть необхідним видом зайнятості людини на пенсії.

1990-ті роки позначені помітними подіями у сфері суспільної інтеграції людей похилого віку – Європейський рік людей похилого віку і солідарності поколінь (1993), Карнегі-доповіді з питань третього віку (Carnegie Third Age Inquiry Reports 1991 – 1993), Міжнародний рік людей похилого віку, визначений ООН 1999 року, – які позначилися і на розвитку нових напрямів наукових досліджень з проблем освіти людей похилого віку.

Наприкінці ХХ ст. освіта людей третього / похилого віку в США розглядається у соціокультурному контексті, виникає новий її статус – статус соціального інституту суспільства, що було зумовлено, по-перше, демографічним фактором – зростанням частки осіб похилого віку у розвинених країнах світу і зокрема у США, по-друге, швидким розвитком глобалізаційних процесів і, відповідно, розумінням вченими суспільства як складної, постійно змінюваної соціальної системи. В науковій літературі значна увага присвячена культурній інтеграції людей похилого віку, яка розглядається «рушійною силою реконструкції суспільства у такий спосіб, щоб усвідомити і сприйняти справжню вагу людей пост-пенсійної вікової категорії» [39, с. 66]. Соціокультурна інтеграція, на думку вчених, можлива через федеральні, регіональні та місцеві організації шляхом розвитку волонтаризму людей похилого віку в суспільній, культурній, політичній, освітній, соціальній, рекреаційній та економічній сферах діяльності, що сприятиме і особистій самореалізації старшого покоління, і матиме соціальний зиск у суспільстві (Davies I., 1994; Townshend I., 1994; Perry D., 1983; Dychtwald K., 1990; Laslett P., 1991; Newman S., 1985, 1988; Vasudev J., Onawola R. 1985; Larimer B., 1995, Storm R., 1995; Morris G., Streetman H., 1999) [43]. Звертаючи увагу на можливостях розширення потенціалу для співпраці людей похилого віку, а також прийняття молодшими поколіннями їхньої потреби бути корисними для суспільства, у науковій літературі зокрема наголошувалося на необхідності «навчитися бачити пенсіонера в якості багатого і невикористаного, а не

виснаженого ресурсу» [41, с. 155]. Концепція освіти упродовж життя розглядається як ключ до здорового і змістовного життя у пост-пенсійному віці, і в багатьох вищих навчальних закладах поширюються ініціативи щодо залучення осіб третього / похилого віку до навчальної діяльності через спеціальні програми, які включали в основному заходи культурного характеру та навчальні курси з певних академічних дисциплін. Так у Європі, Австралії, Канаді розвиваються університети третього віку, а в США – Інститути навчання на пенсії та Інститути ціложиттєвої освіти. Перші ґрунтовні дослідження моделі освітнього середовища для людей третього / похилого віку знаходимо у працях П. Ласлетта (P. Laslett, 1990), Л. Борна (Bourne, 1983), Е. Мідвінтера (E. Midwinter, 1983), К. Дичтвольда (K. Dychtwald, 1990), Р. Свінделя і Дж. Томпсон (R. Swindell, J. Thompson, 1995), Г. Кайрнса (H. Cairns, 1996), Л. Клайдона (L. Clydon, 1988), Л. Бинума і М. Сімена (L. Vynum, M. Seaman, 1993) [30]. У 1980-90-х рр. головне завдання таких інститутів вчені вбачали у тому, щоб «забезпечити можливості для особистого і колективного пошуку змістовного самовираження людей у пост-пенсійній фазі життя» [39, с. 63]. Тобто, акцент освіти людей третього / похилого віку зміщувався на соціальний аспект, що виразно впливає з аналізу програм і курсів університетів третього віку у Європі, які були однією з форм неформальної освіти старших дорослих. Дещо відмінні підходи спостерігаємо в інститутах освіти людей третього / похилого віку в американському контексті. Коледжі США «чітко відповідали новим вимогам ціложиттєвої освіти – прагненням людей збалансувати свій час рекреації через діяльність, що сприяє інтелектуальному зростанню» [30]. Тисячі американських коледжів та університетів (з ініціативи Гарвардського університету) відкривали Інститути навчання на пенсії і пропонували офіційні навчальні курси, формуючи новий напрям у підходах до освіти старших осіб – «аудиторії без стін». Таким чином, освіта людей третього / похилого віку у США мала більш формальний характер, поєднуючи три складові діяльності старших учнів: дозвілля, навчання і подорожі.

Більшість досліджень доводять, що старші люди – цілеспрямовані учні, які беруть активну участь у різного виду навчальній діяльності. Вони загалом трактуються як здібні учні з достатнім рівнем здатності і готовності до навчання. Особливий наголос робиться на можливостях долаття труднощів, пов'язаних з віковими змінами – когнітивними чи сенсорними, через участь людей похилого віку у навчальній діяльності [22].

Наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр. у Сполучених Штатах значно розширилися освітні програми для людей похилого віку (Елдерхостел, Інститут навчання на пенсії, Інститути ціложиттєвої освіти Ошера, програми Інститутів ціложиттєвої освіти університетів та коледжів та ін.). «Елдерхостел» (Elderostel), згодом Родсколар «Road Scholar», – найбільш поширена у США освітня програма, мета якої – залучення людей третього / похилого віку до вивчення гуманітарних наук, переважно в кампусах коледжів. Вона набула розвитку в світі як програма навчальних вакансій для старших. З огляду на міжособистісну чи соціальну взаємодію, яка вважається особливо важливою у літньому віці, «Елдерхостел» розглядається як дієвий механізм забезпечення сприятливого соціального компоненту, який збагачує загальний особистісний досвід [6]. На думку М. Бреді, певні схожі ознаки цієї стадії життя і розвиваючі фактори забезпечують єдність спільноти, що важко простежити в інших видах чи осередках освітніх програм для людей похилого віку. Багато досліджень доводять, що «Елдерхостел» приваблює певний тип людей похилого віку», зокрема учасники цієї програми «як правило ... достатньо освічені люди віком біля шістдесяти, з середнім достатком, мобільні і протягом життя прагнуть до навчальної діяльності (life-long learners)» [43, с. 18].

На сучасному етапі розвитку освіти у США концепція освіти упродовж життя розглядається як ключ до здорового і змістовного життя у пост-пенсійному віці, в багатьох вищих навчальних закладах поширюються ініціативи щодо залучення осіб старшого віку до навчальної діяльності через спеціальні програми формальної і неформальної освіти. Значна увага

акцентується на можливостях розширення потенціалу для співпраці поколінь та розвитку геронтологічної освіти.

В Україні важливо усвідомити потенціал освіти людей третього віку для соціально-економічного розвитку держави, для збереження її людського капіталу. Необхідним є вивчення досвіду зарубіжних країн, зокрема Сполучених Штатів, з його подальшим аналізом, адаптацією та використанням для створення оптимальної моделі освітнього середовища людей похилого віку і покращення якості їхнього життя. Для створення ефективної моделі освітнього середовища для осіб третього віку важливо, по-перше, забезпечити умови для максимального задоволення освітніх та комунікативних потреб цієї когорти людей з урахуванням попередньо набутого досвіду, знань, умінь і навичок, а також індивідуальних особливостей осіб похилого віку; по-друге, сформувати гнучку організаційну структуру для можливості швидко переорієнтовуватися та змінюватися з метою оптимізації навчального процесу; і по-третє, створити творче і комунікативне середовище для розвитку старшої людини в особистому і соціальному плані.

Список використаних джерел:

1. Гебберс Ф. О значении образования для взрослых // Образование взрослых для развития личности и мирового общества: Материалы международной научно-практической конференции. – Новосибирск, 2000. – 126 с.
2. Ноулз М. Современная практика образования взрослых. Андрагогика против педагогики. – 1970.
3. Bass S. A. Matching educational opportunities with the able elderly // Lifelong Learning. – 1986. – No. 9 (5). – P. 4 – 7.
4. Bennett R. Can the young believe they'll get old? Attitudes of the young toward the old: A review of research // Personnel and Guidance Journal. – 1976. – No. 55 (3). – p. 136 – 139.
5. Birren J. E., Schaie K. W. Handbook of the psychology of aging (Fourth Ed.). – New York: Academic Press, 1996.

6. Brady M. Personal growth and the Elderhostel experience // *Lifelong Learning*. – 1983. – No. 3 (6). – P. 11 – 13.
7. Cameron M. Views on aging. Ann Arbor, MI: Institute of Gerontology, the University of Michigan / Wayne State University. – 1976.
8. Chene A., Sigouin R. Never old older adults // *International Journal of Lifelong Education*. – 1995. – No. 14 (6) – P. 434 – 443.
9. Cole W., Harris D. The elderly in America. – Boston: Allyn & Bacon, 1977.
10. Cross K. P. Adults as learners. – San-Francisco, CA: Jossey-Bass, 1981.
11. Findsen B. Learning later. – Malabar, Fl: Kreiger, 2005.
12. Fisher J. A framework for describing developmental change among older adults // *Adult Education Quarterly*. – 1993. – No. 43 (2). – P. 76 – 89.
13. Fisher J., Wolf M. Older adult learning / A. Wilson, E. Hayes (Eds.). *Handbook of adult and continuing education*. – San-Francisco: Jossey-Bass. – 2000. – p. 480 – 492.
14. Glendenning F. Education for older adults // *International Journal of Lifelong Education*. – 2001. – No. 20 (1). – P. 63 – 70.
15. Groombridge B. Learning, education and later life // *Adult Education*. – 1982. – No. 54 (4). – P. 314 – 325.
16. Havighurst R. J. *Developmental tasks and education*. (3rd ed.). – New York: David McKay, 1972.
17. Havighurst R. J. Education through the adult life span // *Educational Gerontology*. – 1976. – No. 1. – P. 41 – 51.
18. Hiemstra R. P. The older adult and learning. – Lincoln, NE: University of Nebraska, 1975.
19. Hiemstra R. P. The older adult's learning projects // *Educational Gerontology*. – 1976. – No. 1. – P. 331 – 341.
20. Harrison R. Learning later five years on // *Adults Learning*. – 1993. – Vol. 5. – No. 4. – p. 94 – 95.
21. Health and retirement Study. Conclusion section, para 1.– 2007.

22. Hentschel D., Eisen M.-J. Developing older adults as community leaders // *Adult Learning*. – 2002. – No. 13 (4). – P. 12 – 14.
23. James D., Gibson F., G. McAuley, J. McAuley. Introducing older learners to information technology through life history writing // *International Journal of Lifelong Education*. – 1996. – No. 15 (1). – P. 50 – 58.
24. Jarvis P. Pre-retirement education: Design and analysis // *Adult Education*. – 1980. – No.53 (1). P. 14 – 19.
25. Kazemek F. E., Rigg P. Tithes: Poetry and old people // *Lifelong Learning*. – 1985. – No. 8 (4). – P. 4 – 8.
26. Keith J. *Old People as People. Social and Cultural Influences on Ageing and Old Age*. – Boston – Toronto: Little, Brown and Company, 1982. – 130 p.
27. Laslett P. A. *Fresh Map of Life: The Emergence of the Third Age*. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1991.
28. Manheimer R., *Allocating Resources for Lifelong Learning for Older Adults / Challenges of an ageing society. Ethical Dilemmas, Political Issues*. Ed. by R. Pruchno, M. Smyer. – Baltimore: The John Hopkins University Press, 2007. – 448 p.
29. McClusky H. *Education. Towards a national policy on aging (Final report, Vol. 2, 1971 White House Conference on Aging)*. – Washington, DC: Government Printing Office, 1973.
30. Meraz Lewis R. B. *The Lived Worlds and Life Experiences of Residents in University Linked Retirement Communities: A Qualitative Approach*. – Eastern Michigan University, 2011. – Master's Theses and Doctoral Dissertations. Paper 421.
31. Merriam S. B., Caffarella R. S., Baumgartner L. *Learning in adulthood (3rd ed.)*. – San-Francisco, CA: Jossey-Bass, 2007.
32. Moody H. Philosophical presuppositions of education for old age // *Educational Gerontology*. – 1976. – No. 1. – P. 1-16.
33. Ostwald S. K., Williams H. Y. Optimizing learning in the elderly: A model. // *Lifelong Learning*. – 1985. – No. 9 (1). – P. 10 – 17.

34. Peterson D. A. A history of education for older learners / D. B. Lumsden. The Older Adult as Learner: Aspects of Educational Gerontology. – New York; NY: Hemisphere, 1985.
35. Roberson D. N., Merriam S. B. The self-directed learning process of older, rural adults // *Adult Education Quarterly*. – 2005. – No. 55 (4). – P. 269 – 287.
36. Shea P., Tidmarsh M. An Anglo-French summer school for elders. // *Adult Education*. – 1981. – No. 53 (6). – P. 367 – 371.
37. Suyder T., Hoffman C., Geddes C. Digest of Educational Statistics. – Washington, D.C.: US Department of Education, National Center for Educational Statistics, 1997.
38. Thorndike E, Bregman E., Tilton J., Woodyard E. Adult learning. – New York: Macmillan, 1928.
39. Townshend I. An Urban Geography of the Third Age: Canadian Metropolitan Segregation and Community Cohesion in Calgary. – Calgary, Alberta, 1996. – 372 p.
40. Treybig D. Language, children and attitudes toward the aged: A longitudinal study. – *Gerontologist*. – 1974. – No. 14(5).
41. Walker I. The other side of sixty: The need for action // *Adult education*. – 1980. – No. 53 (3). – P. 153 – 158.
42. Yeo G. “Eldergogy”: A specialized approach to education for elders // *Lifelong Learning*. – 1982. – No. 5 (5). – P. 4 – 7.
43. Young Sek Kim, Li-Kuang Chen, Paul Moon, Sharan B. Merriam. A Review and Critique of the Portrayal of Older Adult Learners in Adult Education Journals, 1980-2006 // *Adult Education Quarterly*. – 2008. – Vol. 59, No. 1. – P. 3 – 21.